

ANMELDELSER

Kvindebevægelsens hvem-hvad-hvor, udgivet på Politikens forlag, 1975. 464 sider, illustreret, under redaktion af Inga Dahls-gård.

Kvindebevægelse, kvinderetsbevægelse, borgerlig kvindebevægelse, socialistisk kvindebevægelse og arbejderkvindebevægelse - »alle disse begreber væves i dag sammen på den mest indviklede måde«, nævner man i indledningen af Kvindebevægelsens hvem-hvad-hvor, og man må konstatere, at kvindebevægelsens hvem-hvad-hvor på allerbedste vis illustrerer dette.

Bogen bygger først og fremmest på den litteratur, der allerede foreligger, men udover at den forsøger at bringe denne brogede bunke af litteratur under én hat, bidrager den på enkelte områder med nyt materiale, f.eks. i artiklen om kvindebevægelsen og litteraturen. Med sine vidt spændende artikler er det bogens hensigt at give et samlet overblik over kvindebevægelsens udvikling.

Kvindebevægelsens hvem-hvad-hvor er opdelt i 3 hovedafsnit: 1) Oversigtsartikler 2) De enkelte lande 3) Leksikon.

Bente Ørum skriver i artiklen »Mænd og kvinder« om kønsroller og kønsrolleteorier. I artiklen »Kvindernes stilling under forskellige samfundsmønstre« af Esther Boserup gives et billede af den rollefordeling m.h.t. erhvervsmønstre og familiestilling, der findes i henholdsvis de højt industrialiserede kapitalistiske lande, i industrilandene med socialistisk samfundsmønster og i udviklingslandene. Inga Dahls-gård gennemgår i artiklen »Fra umyndighed til formel ligestilling« kvindebevægelsen i Vesten - fra den lille passus i Amerikas uafhængighedserklæring af 4. juli 1776, om at »alle mennesker er født lige«, til statsminister Palmes fremtidsprogram for udviklingen i Sverige - fremlagt ved FN's kvindekongress i Mexico 1975. I artiklen »Socialisme og kvindefrigørelse« af Drude Dahlerup nævnes de teorier om kvindens ligestilling, forskellige »socialister« og »socialistiske bevægelser« har haft - fra de utopiske socialister i 1800-tallet til f.eks. Clara Zetkin i begyndelsen af dette århundrede. Herefter følger artiklen »Kvinder i øst« af Kristine Heltberg, der redegør for kvindernes situation i de østeuropæiske lande samt USSR. Artiklen »Kvindebevægelsen og litteraturen« af Pål Dahlerup er et første forsøg på at give en oversigt over den nordiske litteratur om »kvindespørgsmålet« - fra midten af 1800-tallet op til Chr. Kampmann og »Tag det som en mand frue«. Endelig afsluttes rækken af oversigtsartikler med nogle statistiske oplysninger i artiklen »Kvinder og erhvervsarbejde« af Rita Knudsen.

Det 2. afsnit »De enkelte lande«, der har flere forfattere, beskriver kvindebevægelsens udvikling i de europæiske lande, i USA, i Asien, - repræsenteret ved Indien, Japan og Kina og i Afrika - repræsenteret ved Kenya og Tunesien.

Endelig har Kvindebevægelsens hvem-hvad-hvor, som enhver håndbog fra Politikens forlag, et leksikonafsnit. Det indeholder personer, begreber og institutioner, som knytter sig til kvindebevægelsen.

Det nævnes indledningsvis i bogen, at der med industrialismens opståen i 1800-tallet skabtes to bevægelser: *arbejdernes* og *kvindernes*. Denne skellen mellem arbejderbevægelse og kvindebevægelse udtrykker den holdning, der præger kvindebevægelsens hvem-hvad-hvor, hvor kvindebevægelsen alene betragtes som en bevægelse, der skal stille kvinden lige med manden.

Ganske vist nævner Drude Dahlerup i artiklen »Socialisme og kvindefrigørelse« og Kristine Heltberg i artiklen »Kvinder i øst«, at den socialistiske kvindebevægelse forbinder kampen for kvindefrigørelse med kampen for socialismen, og det nævnes f.eks., at Clara Zetkin var en af lederne i »arbejdet for mobilisering af arbejderkvindene«. Men mobilisering til hvad?

Clara Zetkins formål med at agitere blandt arbejderklassens kvinder var at mobilisere disse kvinder til sammen med arbejderklassens mænd at bekæmpe den kapitalistiske udbytning. Den socialistiske kvindebevægelse havde ikke interessefællesskab med den borgerlige ligeretsbevægelse, tværtimod var det arbejderklassens kvinders mål sammen med arbejderklassens mænd at undertrykke borgerskabet og således også borgerskabets kvinder gennem proletarietets diktatur.

Denne »mobilisering« til aktiv deltagelse i arbejderklassens kamp for socialisme var målet for den socialistiske kvindebevægelse. Dette nævnes ikke i Kvindebevægelsens hvem-hvad-hvor, eller det sløres i den megen snak om kvinderet

Det er korrekt, at f.eks. Clara Zetkin bl.a. i sin agitation overfor kvinderne påpegede, at det først under socialismen ville være muligt at opnå ligestilling, ligesom man kunne påpege, at andre »undertrykte« grupper i samfundet først under det samfund, der ikke har brug for undertrykte grupper, vil kunne opnå ligestilling. Kvindens underordnede stilling i forhold til manden er dog historisk betinget, det er ikke et forhold kapitalismen har opfundet, og det er ikke et forhold der straks ændres, i og med at vejen til socialismen banes. Derfor er det selvfølgelig rimeligt at kæmpe for ligestilling mellem mand og kvinde, uanset hvilket samfundssystem man lever under, og det er rimeligt at skrive en bog, der fokuserer på denne ligestilling, men det er ukorrekt at påstå, at bogen som sådan giver et samlet overblik over kvindebevægelsens udvikling, for kvindebevægelse har været og er andet og mere end kampen for kvindens ligestilling med manden.

Bogen indeholder en hob af argumenter alle kvinder, arbejdere såvel som adel og borger må kunne bruge i kampen for ligestilling med manden, og som sådan betragtet er bogen bestemt ikke kedelig eller uinteressant.

Hanne Bendtsen

Peter Altmann/Heinz Brüdigam/Barbara Mausbach-Bromberger/Max Oppenheimer

Der deutsche antifaschistische Widerstand 1933-1945. In Bildern und Dokumenten. Frankfurt a.M., Röderberg-Verlag 1975. 334 s. DM 35

Bogen er det første forsøg af sin art i BRD og indgår i forlagets »Bibliothek des Widerstandes«, der efterhånden er nået op på 24 bind. Bogen rummer et stort billedmateriale af utvivlsom historisk værdi, mange af fotografierne kan benyttes som kilder til omhandlede periode. De fire forfattere har bevidst lagt vægt på den proletariske modstand, men også den borgerlige modstand omtales. Dette brede anlæg har samtidig gjort værket proletariske profil mindre markant.

Et af hovedformålene med arbejdet har været at sætte et spørgsmålstegn ved tesen om tyskernes kollektive skyld (prof. Wolfgang Abendroths forord, s. 5 ff.). Men først og fremmest er formålet at bidrage til hindring af fascisme og krig - et ikke mindre prisværdigt formål. Bogen tager sin begyndelse allerede med 1918 med afsnittet »Revolution und Reaktion 1918-1920«.

Der skal her forsøges en kritisk stillingtagen til værket bl.a. ud fra det kritiske opgør med arbejderpartierne antifascistiske modstand, just nævnte W. Abendroth har forsøgt i den nu ophørte neutralistiske »Die andere Zeitung«, Hamburg 18.4.1968. Derved er nærværende anmeldelse også blevet noget længere, end selve bogen fortjener.

Hverken KPD (Kommunistische Partei Deutschlands) eller SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) kan ifl. Abendroth frikendes for ansvar for, at en virkelig antifascistisk enhedsfront ikke blev en realitet, KPD p. gr. af sin tese om »socialfascisme« (d.e. SPD) og den dermed sammenhængende parole om enhedsfront fra neden (en tese, der først blev opgivet på »Bruxelles-partikonferencen« (ved Moskva) oktbr. 1935), SPD p. gr. af sin »illusoriske legalitets passive politik«. Også det foreliggende værk (der dog er tilbøjeligt til at strø sand over KPDs og SPDs forskellige fejl) beklager (s. 34), at »til skade for det tyske folk kom det dog ikke til officielle aftaler arbejderpartierne spidser imellem«, hvilket højrekræfterne kunne udnytte, så Hitler kom til magten 1933. (Men den manglende arbejderenhed er bare én af årsagerne til fascismens sejr). Med færre, knappere og andre ord end Abendroths i 1968 finder også billedværket (s. 6 og 36) fejl i KPDs og SPDs politik. Abendroth berører det forhold, at KPD benægtede, at det tyske proletariet i 1933 skulle have lidt et afgørende nederlag, og derfor ofrede kræfterne på en »alt for bred, konspirativ usikret massepropaganda« med et væld af illegale trykte, dupliserede og hektograferede publikationer (bogens illustrationer udgøres for størstedelen faktisk af gengivelser af slige skrifter) med massearresteringer som følge. S. 105 gengives nogle Gestapo-tal (de reelle tal må have været langt større) for antallet af antifascistiske skrifter: 1934-37: 1.238.202 - 1.670.300 - 1.643.000 - 927.430 eksemplarer. Intet af de i værket gengivede illegale skrifter fra disse år opfordrede til aktiv modstand før årsskiftet 1938/39, og man får næsten indtryk af, at denne illegale journalistik var den vigtigste (sågar måske eneste) form for modstand. Og ved at gennemlæse dette værk - og også andre bøger om emnet - kommer man uvilkårligt til den opfattelse, at her må foreligge et første classes eksempel på - i dag bevidst forsvaret - »alternativ« ikke volds-modstand eller -forsvar i klassekampen.

Og dog forekom der med særlig intensitet i de første måneder efter NSDAPs magtovertagelse tilfælde af væbnede modværgeskampe, af en særdeles aktiv modstand. I »Politiken« for marts 1933 har jeg optalt fem kort-beretninger¹ om væbnet modstand: især i Hamburg sendte »Kommunister« (alle, der stod for væbnet modstand var sådanne!) fra tage skudbyger mod nazi-fakkeltog, lokkede det nazistiske politi i baghold, stødte frontalt sammen med politi og nazister, »Altonas Kommunister aabnede morderisk Guerilla-Krig i Aftes« (Pol. 7.3.).

Af en Göring-udtalelse i juli 1933 fremgår, »at Statens Fjender kun tilsyneladende er overvundet. Kommunisterne hæver atter her og der sit Hoved. De kommunistiske Overfald på SA- og SS-mænd er taget til (...), fra en Propagandabil, der var besat med Kommunister, er under et Overfald Politibetjente blevet skudt ned«². Altså på lokalt plan nærmest borgerkriglignende tilstande, der dog efterhånden synes at være ebbed ud.

At KPD støttede en mere aktivistisk linje fremgår fx (indirekte) af en piece udsendt 1933 af KPDs centralkomité i Moskva om »Max Hölz, ein deutscher Partisan« i anledning af dennes død i Moskva 15.9.1933. Hölz havde som medlem af Kommunistische Arbeiter-Partei Deutschlands (KAPD) 1919-21 gennemført en række dristige aktioner i forb. m. Ruhrkampene 1920 og marts kampene 1921; »individuel terror« havde KPD dengang fordømt dem som. Nu - 1933 - betonedes KPD, at Hölz' »Kampbegejstring lever i de tusinder af aktioner, som den revolutionære tyske arbejderklasse allerede i dag gennemfører i sin kamp mod fascistdiktaturet«³. Altså: Hölz' guerillataktik blev faktisk anbefalet i kampen mod det brune diktatur.

Under hele 3. Riges eksistens forekom en mere aktiv modstand, der er nok så bemærkelsesværdig som hele den mægtige illegale publikationsvirksomhed. Havde det ikke været muligt for red. af anmeldte værk (»Bund der Antifaschisten«/»Vereinigung d. Verfolgten des Naziregimes« står som udgiver) at opspore relevant materiale i denne henseende? Fx omfatter selve præamblen til »Bundesentschädigungsgesetz« også voldeleg modstand mod nazistytret under begrebet fortjenstfuld modstand mod dette.

Men alle disse tegn på modstand - de 1933-35 mere end 20.000 fængslede og dømte

antifascister og de pr. 10.4.1939 ca. 300.000 fængslede regimemodstandere⁴, ja, endog rigsdagsvalgene 6.11.1932, hvor NSDAP gik 4,3 % tilbage, mens KPD gik 2,3 % frem, og 5.3. 1933, hvor SPD fik 118, KPD 81 og div. borgerlige partier 115 mod NSDAPs 288 rigsdagsmandater - vidner mod nazisternes (og ud fra »modsatte« motiver også af andre forsvarede) opfattelse, at arbejderne (»folket«) bragte Hitler til magten. Dog kan det næppe nægtes, at han kom til magten også via stemmesedlen.

Modstand mod fascismen, dette - for at citere G. Dimitrovs ord på Kominterns 7. verdenskongres 2.8.1935 - »våbne, terroristiske diktatur af finanskapitalens mest reaktionære, mest chauvinistiske og mest imperialistiske elementer«, førte de tyske arbejdere allerede før krigen på mere aktiv vis. 1937 forekom der således i bayrisk Ostmark »i området Vilshofen i løbet af få dage seks brande (...)«⁵ Mere effektiv var formentlig en militant gruppe, opstået efter »Röhm-putschet« 30.6.1934; den er blevet ret stedmoderligt behandlet i den relevante litteratur. Det er »Rächer Röhm's«, formentlig bestående af overlevende tilhængere af den likviderede frikorps- og SA-leder og garant for NSDAPs mere sociale linje. Gruppen synes at have arbejdet efter det konspirative mønster, der karakteriserer moderne byguerilla, og gennemførte en række attentater mod ledende nazister.⁶ 1.12.1937 fandt der i Berlin ikke færre end seks henrettelser sted med bøddeløksen af arbejdere »for sabotage« (tidligere og senere begrundelser for de talrige henrettelser var mere svævende) mod krydseren »Gneisenau«, der skulle have vist sig mindre sødygtig. 1938 forekom - foruden de stadige småstrejker - bevidst arbejdersabotage af krigsproduktionen. Også i 1939 forekom der tilfælde af sabotage, bl.a. tre eksplosioner i et kemisk værk i Köln.⁷ Under den spanske borgerkrig forøvedes der også under losning af krigsmateriel i »Hamburg, Francos hovedhavn«, - som i andre europæiske havne - sabotageaktioner, ligesom søfolkene hyppigt nægtede at sejlde soldater og krigsmateriel til Franco-styrkerne.⁸

Foruden den borgerlige, især den kirkelige modstand, behandler foreliggende værk også ret udførligt Sozialistische Arbeiter-Partei, Internationaler Sozialistischer Kampfbund og gruppen »Neubeginnen« og disse grupperingers modstandsarbejde. Men foruden disse fandtes også en hel del socialistiske og kommunistiske »Splittergruppen«, der iflg. Abendroths gennemgang fra 1968 udmærkede sig ved tidlige, forbavsende eksakte analyser af fascismen. Der var foruden SAP, ISK og »Neubeginnen«⁹, Kommunistische Partei (Opposition)¹⁰, »Rote Kämpfer«¹¹ med forb. til gamle medlemmer af KAPD, »Sozialistische Front«¹², »Roter Stosstrupp«¹³, »Revolutionäre Sozialisten« i Sachsen samt nogle trotskijstiske smågrupper¹⁴, som alle betonedede nødvendigheden af en enhedsfront, men som hverken KPD eller SPD ønskede med i deres meget »brede« folkefront (ledende politikere i SPD, KPD og SAP stod bag et opråb, dat. Paris 19.12.1936, med opfordring til dannelse af en tysk folkefront (værket s. 123-29)). Også de af Abendroth nævnte »Splittergruppen« bragte ofre i kampen og udgav flere skrifter. Det er en skam, at der ingen gengivelser findes af dem i billedbogen.

Den bringer også et interessant billedmateriale og stof om de under krigen virkende tyske modstandsgrupper, både i Tyskland selv og i udlandet (Nationalkomitee »Freies Deutschlands« (NKFDs) grupper i USSR, Hellas, Frankrig, Storbritannien, Schweiz, Mexico og Danmark, tyske grupper i græske, jugoslaviske, sovjetiske, polske og franske partisanenheder).

Går man dybere ind i selve den tyske »undergrund« støder man også dér på aktive modstandsgrupper, der ligner modstandsbevægelsen i de besatte lande. Selv om den naturligvis aldrig nåede omfanget af sabotagegrupper i de besatte lande, virkede i fx Stettin en meget aktiv sabotagegruppe. Anskaffelse af våben, ammunition og sprængstoffer indgik i arbejdet; gruppens begyndelse kan dateres tilbage til 1934, da den befriede fire KPD-ledere fra fængsel og død.¹⁵ Også i Hamburg forekom arbejdersabotage. Således blev samlingen af ca. 50 iltflasker på Howaldt-Werft beregnet til mulig gaskrig i 1942 verftet i Elben sammen med talrige E-svejsmaskiner og ca. 4.000 E-

svejsestave. Sabotagen var iværksat af den lokale gruppe af modstandsorganisationen Bästlein-Jacob-Abshagen¹⁶, der fra 1942 i sine flyveblade opfordrede til sabotage af den nazityske krigsførelse (billedværket s. 220 ff.).

I forb. m. omtalen af udlændinge i den tyske modstand burde navnlig disses aktive indsats være fremhævet. Netop den over hele Tyskland vidt forgrenede Anton Saefkow-Bästlein-Jacob-organisation (det illegale KPD) søgte samarbejde med udenlandske, særlig sovjetiske, tvangsarbejdere. Nogle af de dristigste og slagkraftigste aktioner var forbundet med dette samarbejde. Tre russiske tvangsarbejdere i Berlin, som havde forb. m. Saefkow, dannede således en mindre kreds, forfærdigede pistoler og foretog - 1943 - endog angreb på politiposter. I 1944 foreslog Saefkow at foretage sprængstofattentater mod broer, jernbaner og rustningsfabrikker for at skade oprustningen og at drage også udlændinge ind i dette sabotagearbejde, og det var inspireret af ham, at nævnte gruppe ved Berlin foretog et sprængstofattentat mod et militærtog på vej mod øst.¹⁷

I forb. m. Gestapos slag mod Saefkow-organisationen i sommeren 1944 - hvilket atter havde sammenhæng med det mislykkede 20. juli-attentat - knuste Gestapo også i Berlin en større organisation af flygtede sovjetiske krigsfanger, der var godt organiserede og ifl. Gestapo-akter systematisk angreb fascistiske myndigheder. Der er tale om gruppen »Rudolf«, der ifl. et overlevende medlems, A. Pisovs, udsagn også deltog i sabotageaktioner og likvidering af højere nazister.¹⁸ Uden kontakt med de tyske modstandsgrupper synes den russiske »Vineta«-teater-gruppe at have været. Den angreb tog på godsbangården Berlin-Pankow og kom således i besiddelse af pistoler.¹⁹ Kildematerialet flyder kun sparsomt angående disse indtil for få år siden kun ukendte væbnede modstandsgrupper i 3. Rige.

Men også rent tyske grupper førte her og der en yderst aktiv kamp. Værket nævner kort et par grupper i Köln: foruden »Arbeitergruppe Mittel-Deutschland« også NKFD-gruppen, der blev ledet af desertøren Willi Tollmann og omfattede ca. 200 modstandsfolk. Dog kommer forfatterne ikke ind på, at netop Köln - trods sin katolske baggrund - var ét af centrene for *aktiv* modstand. Gestapo anslog 1944/45 antallet af modstandsgrupper dér til vel en snes stykker, der endog i ildkampe tilføjede Gestapo, Wehrmacht og NSDAPs førerkorps betydelige tab, således blev byens Gestapo-chef likvideret p.gr. af nogle henrettelser, vistnok af NKFD-gruppen!²⁰

De her nævnte aktioner kommer nærmest sabotørvirksomheden i de besatte lande. Det vil ses, at Gestapo allerede kendte en slig virksomhed fra eget land, da det også kom til de besatte lande - formentlig derfor dets raseri, når det også dér stod overfor sabotage. Forskellen er blot den, at sabotage i Tyskland gennemførtes under uendeligt meget ugunstigere forhold end i de besatte lande - under verdens mest brutale diktatur. Der er derfor så meget desto større grund til at beundre nævnte aktioner. Billedværkets red. kunne enten med illustrationer eller i den forbindelse tekst have nævnt også denne i *praksis* udførte aktive arbejdermodstand.

Selv om værket overalt betoner Saefkow-organisationens antagelse af NKFDs brede program og her ikke afviger fra andre tilsvarende værker, er det værd at nævne, at organisationen i et af sine dupliserede flyveblade (gengivet s. 273) mere vidtgående krævede »Erichtung einer Regierung der Werktätigen für Frieden, Freiheit, Brot! Bündnis mit Sowjetrussland und den befreiten Völkern Europas im Rahmen einer sozialistischen Weltunion!« »Nieder mit dem Krieg der Faschisten! Es lebe der Sieg der Arbeiterklasse!« sluttede et flyveblad 1942 udsendt af Bästlein-Jacob-Abshagen-organisationen (gengivet i værket s. 222).

Bayern var et andet centrum for antinazistiske grupper. Værket omtaler alene kortelig »Freiheitsaktion Bayern« (FAB), en halvt militær organisation med forbindelse til arbejderne og grupper rundt om i landsbyerne. FAB kunne under kampe med SS'erne 29.4.1945 sikre de allierede en kampløs indrykning i München; dagen før havde FAB befriet fangerne i KZ-lejren Dachau. Men desuden var der i Garmisch-Partenkirchen

ligeledes en halvt militær modstandsorganisation, som gennemførte dette områdes kompløse kapitulation, dels ved sabotage, dels ved at vinde en jægerbataillon.²¹ Gruppen »Die 07« ledet af Peter Göttgens havde rødder helt tilbage til 1937 og havde kontakt med andre grupper over hele Tyskland. Under krigen foretog »07« sabotageaktioner, hjalp udenlandske tvangsarbejdere og befriede antifascistiske udlændinge. I foråret 1945 forsøgte »07« et kup, der endte med 300 faldne. Organisationen »A.N.V.« (Antinationalsozialistischer Verband) dannede 1944-45 i de øvre-bayerske alper bevæbnede kampgrupper.²²

I andre byer fandtes der antifascistiske komiteer (dannede af socialdemokrater og kommunister), der ligeledes sikrede deres byer en kompløs kapitulation og dermed skåned dem for en meningsløs ødelæggelse.²³

Alle disse organisationer og grupper præger den tyske modstands profil, uden at det dog nogensinde lykkedes at oprette en centralledelse af de forskellige grupper. Det er det ene, der adskiller den tyske modstandsbevægelse fra de besatte landes. Det andet, nok så vigtige var de ulige vilkår. Den tyske modstand adskilte sig fra de besatte landes ved - for at citere Heinrich Manns ord i bogen - »ikke uden videre at kunne påberåbe sig et folk, (...) hvis ånde den føler i sin ryg«, den tyske modstandsmand måtte tværtimod vogte sig for flertallet, »beklaget blev han sjældent, også i denne lange tid alene i det skjulte. Men det har modige forudanet, har indkalkuleret det i deres offer. Deres sendelse: at være landets samvittighed. Deres skæbne: at dø brændemærkede. Det er mere, end de tapre ellers bærer ensidige udfordrer«.

Det foreliggende værks vældige billedmateriale er vel egnet til at illustrere nævnte modstand, om end ikke alle dens facetter, specielt i skoleundervisningen. Det kan - foruden det alt sagte - indvendes, at mange af fotografierne og faksimilerne mangler mere udførlige oplysninger om tid og sted, ligesom ej heller oplysninger om selve findestedet (arkiv) for hvert enkelt billede er opgivet (fx skal det udaterede opråb fra bevægelsen »Freies Deutschland. Wehrmachtgruppe Nord« i Danmark s. 245 dateres til april 1945; oplag: 6.000 eks.). Selve værkets komposition kan forekomme lidt løs og kaotisk, her og der kan man støde på upræcise opgivelser.

En »Chronik« om de vigtigste begivenheder 1933-45, en liste »begrebsdefinitioner« og en litteraturliste på ti sider afslutter det trods alt nyttige værk.

Noter

1. Pol. 1933, 3., 4., 6., 7., 20.3.
2. Pol. 1933, 23.7., jvf. for 7.9. og 29.11 om fortsatte angreb på SA-folk.
3. Max Hoelz: Vom »Weissen Kreuz« zur roten Fahne (Malik-Verlag 1929), Neue Kritik, Frankfurt a.M. 1969, s. 416 f.
4. statistikker i Günther Weisenborn: Der lautlose Aufstand. Bericht über die Widerstandsbewegung d. deutschen Volkes 1933-1945, Hamburg 1954, s. 147-51, 254-59.
5. beretning af 11.1.1937 fra SD, Oberabschnitt Süd, til SHA II, cit. i Weisenborn, op. cit., s. 158.
6. ib., s. 109.
7. Walter A. Schmidt: Damit Deutschland lebe. Ein Quellenwerk über den deutschen antifasch. Widerstandskampf 1933-1945, Østberlin 1959, s. 92, 281, 283. (Værket udmærker sig bl.a. ved, at stoffet er ordnet efter de enkelte arbejderfag, hvor under også funktionærerne omtales, og de div. befolkningsgrupper).
8. U. Hochmuth/G. Meyer: Streiflichter aus dem Hamburger Widerstand 1933-1945, Frankf. a.M. 1969, s. 189-92 og Anhang 21.
9. jvf. Weisenborn, op. cit., s. 166-69.

10. KPD(O) udsendte 1933-35 i Strassburg »Gegen den Strom«.
11. Weisenborn, op. cit., s. 195 f. (Walter Hammers beretning om det »hjemløse venstre«, enspændere, »Rote Kämpfer«, radikal-demokratiske o.a. grupper).
12. ib., s. 155 ff.
13. ib., s. 162 f.
14. de trotskijstiske »Internationale Kommunisten Deutschlands« udsendte 1933-37 i Paris tidskriftet »Unser Wort«.
15. W.A. Schmidt, op. cit., s. 795-99.
16. HochmuthMeyer, op. cit., s. 352 ff.
17. V. TomiņS. Grabowski: Die Helden der Berliner Illegalität. Reportage über den gemeinsamen Kampf deutscher u. sowjetischer Antifaschisten, Østberlin 1967, s. 84-88, 95 ff., 106-10.
18. ib., s. 24, 30, 142 ff.
19. ib., s. 133-41.
20. Karl Schabrod: Widerstand an Rhein u. Ruhr 1933-45 (Bibliothek d. Widerstandes), cit. »Die Tat« no. 108.3.1969.
21. Weisenborn, op. cit., s. 126 ff.
22. ib., s. 102-05.
23. K.-H. Schöneburg/R. Mand/K. Leichtfuss/J. Urban: Vom Werden unseres Staates. Eine Chronik 1945-1949, Østberlin 1966, s. 33 ff.

Ole Stender-Petersen

Erik Nørgård:

Revolutionen der udeblev. Kominterns virksomhed fra 1919 til den spanske borgerkrig med Ernst Wollweber og Richard Jensen i forgrunden, Fremad 1975, 220s.

Den usynlige krig. Historien om Ernst Wollwebers sabotageorganisation, Fremad 1975, 240 s.

Med 3. Kommunistiske Internationale - Komintern - blev der fra 1919 skabt en række kommunikationsveje mellem kommunistpartier fra hele verden. Dette var nødvendiggjort af hensyn til koordineringen af de kommunistiske partiers politik i almindelighed og i særdeleshed med henblik på en kommunistisk overtagelse af magten i lande uden for Sovjetunionen. Det sovjetiske parti blev i hele Kominterns periode frem til 1943 det ubetinget førende, hos hvilket andre kommunistpartier i realiteten var nødsaget til at få støtte uanset eventuel uenighed om mål og midler.

Kommunikationsvejene bestod for det første af partilederes og -sekretærens regelmæssige legale rejser til møder og for det andet af skibstransporter medbringende illegale personer, penge, propagandamateriale, våben m.v. til og fra Sovjetunionen. Disse skibstransporter, der specielt kom til at spille en rolle i 1930'erne muliggjordes af, at der på mange skibe fandtes et større eller mindre antal kommunister blandt sømændene og søfyrbøderne, og at de ofte var i stand til at skjule »emner« fra havn til havn enten ved at lade »emnerne« tilhøre deres personlige ejendele eller ved at udnytte gemmesteder i skibene. Med den tendens til øget konflikt, der fandt sted mellem de europæiske stater efter 1933, blev denne illegale kommunikationsvej af større og større betydning for alle Kominterns sektioner. For det tredje udvikledes især efter det tyske kommunistpartis illegalisering et internt informations og efterretningssystem, som var uafhængigt af de legale kommunistpartier, og som holdt sig løbende underrettet om kommunistpartiernes indre forhold, flygtningesituationen, materialedistribution m.v. København blev i en længere periode i 1930'erne et center for disse aktiviteter, som udførligt behandles i Erik Nørgårds bøger. Hovedtemaet er at afdække Kominterns illegale virksomhed d.v.s. den revolutionære og krigsforberedende virksomhed i 1930'erne med tyngdepunktet først i Tyskland og senere i Skandinavien.

Den danske hovedperson i dette arbejde var én af de ledende skikkelser på fagbevægelsens venstrefløj og i DKP, Richard Jensen, medlem af centralkomiteen, Thøger Thøgersen-tilhænger og en ledende skikkelse i Søfyrbødernes Forbund gennem hele mellemkrigsperioden. Herudover var Richard Jensen i ledelsen af den Kommunistiske internationale sømands- og havnearbejderorganisation ISH samt i Kominterns såkaldte Vest-bureau, der begge i 1933 flyttede hovedsæde fra Hamburg til henholdsvis Vesterport på Vesterbrogade og Vimmelskaftet 32 i København. En anden central person i Kominterns arbejde var den tidligere tyske rigsdagsmand Ernst Wollweber, der efter 1933 flyttede til København og arbejdede herfra i ISH og Vest-bureauet. Fra 1937 dannede han med Kominterns billigelse en illegal organisation uden tilknytning til kommunistpartierne. Målsætningen var sabotage mod skibe, havneanlæg o.l. Organisationens virke nåede højdepunktet i 1938 og faldt endelig bort med Wollwebers arrestation i maj 1940. Det er Nørgårds tese, at »København fra 1933 var et verdenscentrum for kommunismen« (Rec...s. 129), men at denne underverden var og er meget lidt kendt, fordi de, som deltog heri, har forstået »at holde mund«.

At Nørgård har fået de for så tavsse kilder til at tale, må tilskrives hans mangeårige virke som kriminaljournalist ved Politiken og Information, hvilket har givet ham et overblik og en kontaktflade som få: desuden er der i de senere år fremkommet skriftlige og mundtlige kilder, som før var lukkede. Desværre er Nørgård ikke videre

informativ med henblik på at meddele læseren sine nøjagtige kilder, således at man ofte må resonnerer sig frem til kildens identitet. Såvidt man kan konstatere, har forfatteren som skriftlige kilder anvendt spionagefremstillinger og spioneringer, svenske og danske domsprotokoller vedr. Wollwebers sabotageorganisation, Carl Madsens arkiv samt diverse tilgængelige oplysninger. Desuden har han anvendt en 8-timers båndoptagelse med Richard Jensen, som døde i oktober 1974, samt fået oplysninger fra dennes kone Ingrid Madsen. Blandt øvrige mundtlige kilder synes hovedvægten at ligge på den tidligere medarbejder i Wollwebers organisation, Kaj Gejl.

Nørgårds to bøger er skrevet uafhængig af institutionelle rammer og med henblik på størst muligt salg for øje, hvilket formentlig er årsagen til mangelen på noter og kildehenvisninger, som man kun kan beklage, når bøgerne anvendes i en videnskabelig sammenhæng. Desuden er problemet vedr. mangelen på kildehenvisninger formentlig iboende for selve fremstillingen af et miljø, der befandt sig i opposition til både myndigheder og DKPs flertalslinje, som samtidigt arbejdede overvejende illegalt, og den dag i dag potentielt står i en konfliktsituation, der kan motivere nogle af miljøets nulevende kilder til at ønske anonymitet. Således har nogle af de mundtlige kilder haft et problematisk forhold til DKP, hvilket de ikke nødvendigvis har ønsket åbent manifesteret - bortset fra Richard Jensen selv. Såfremt denne antagelse er rigtig, har det formentlig ikke været belejligt for de pågældende kilder, at Nørgård har anlagt et personfixeret, kriminalistisk perspektiv og undgået mere principielle og politiske overvejelser i relation til DKP.

Forfatterens afgrænsning af emnet virker i visse tilfælde mindre motiveret; således er 1. bind (Rev...) karakteriseret ved mange sidespor til f.eks. udviklingen i Sovjetunionen og Tyskland eller beskrivelser af personers adfærd, som ikke uden venlig fortolkning lader sig indpasse i en sammenhæng, f.eks. afsnittene om Richard Sorge og Dimitrov. Nørgård har formentlig intenderet at give en bredere forståelsesmæssig sammenhæng som baggrund for Kominterns underjordiske virksomhed, hvilket i sig selv er prisværdigt, men spørgsmålet er, om ikke det relativt kortfattede, personfixerede rids over mellemkrigsudviklingen inden for kommunismen og nazismen, som her gives, forskertser mange muligheder for at tage dybereliggende problemer op. Afvejningen af relevansen af baggrundsoplysninger er selvsagt altid vanskelig, men Nørgård ville øge fremstillingens kvalitet ved at være mere bevidst over for udvælgelsen af og behandlingen af data som baggrund for hovedtemaet.

Det hører til Nørgårds fortjeneste at have påvist Richard Jensens placering i Komintern-sammenhæng. Han var her underlagt Wollweber men havde på den anden side en stor indflydelse i kraft af sin *legale* position i DKP og fagbevægelsen. Denne position anvendte Richard Jensen bl.a. til at skjule forbindelserne mellem det hemmelige underjordiske arbejde og de almindelige partifunktioner. Dette var stærkt påkrævet, fordi det illegale arbejde lagde beslag på adskillige danske kommunister eller rettere: kommunistiske tilhængere, idet adskillige af dem, som var indblandet i Richard Jensens forskellige aktiviteter - og alle, der senere blev medlem af Wollweber-organisationen - meldte sig ud af DKP og evt. ind i andre partier. Udover Richard Jensens aktiviteter i ISH og Vest-bureauet arbejdede flere organisationer i København med lignende opgaver, nemlig det sovjetiske efterretningsvæsen og den illegale ledelse for de tyske kommunistiske flygtninge i Skandinavien. Disse aktiviteter stillede selvsagt krav om den størst mulige hemmelighed, især da mange almindelige DKP-medlemmer hjalp med dæk-adresser, logi o.l., men hemmeligholdelsen lykkedes i det mindste frem til sommeren 1938, fordi man fastholdt princippet om, at ingen måtte få kendskab til mere end det område, som vedkommende selv beskæftigede sig med. De danske aktører i dette miljø rekrutteredes hovedsagelig i Sømandsklubben blandt »magre, dårligt påklædte, arbejdsnedslidte matroser og fyrbødere« - en undtagelse herfra var Richard Jensens »intellektuelle ven« cand. polit. Otto Melchior, der havde en fremtrædende placering i Vest-bureauet og var redaktør af søfyrbødernes blad »Faklen«.

Dette illegale miljø fungerede som kommunistisk informationscentral i form af opsamling af oplysninger om kommunistiske partier, distribution af materiale, hjælp til flygtninge og løbende vurderinger af antallet, placeringen og styrken af kommunister om bord på skibe i den vestlige verden. Efter den spanske borgerkrigs udbrud i 1936 foregik der en kraftig aktivering af den del af sømandsarbejdet, som Richard Jensen havde indflydelse på, idet der herfra blev disponeret over en flåde på 9 skibe bemanded med overvejende kommunister, som på en indviklet måde sørgede for våbenforsyninger til den spanske regering. Nørgård anslår antallet af søfolk om bord i disse skibe i løbet af perioden til 1200-1400 mand. En detaljeret redegørelse for denne rederivirksomhed kommer Nørgård ikke ind på formentlig p.g.a. mangel på beretninger fra Richard Jensen herom, men der er andre oplysninger, der indirekte sandsynliggør dens eksistens - naturligvis på højest ulovlig vis.

Mens det første bind i fremstillingen var karakteriseret af adskillige digressioner, forekommer det andet bind om Wollwebers »usynlige krig« betydelig mere velstruktureret og systematisk. Forfatteren fører med sikker hånd læseren omkring i det illegale miljø, og fremstillingen virker overordentlig troværdig, idet Nørgård har haft adgang til bl.a. de svenske forhørsprotokoller vedr. Wollwebers arrestation samt til danske byretsdomme vedr. sagen i 1941 mod de såkaldte »bombefolk«, d.v.s. de 19 danskere, der blev sigtet for medvirken i sabotagen.

Wollwebers sabotagevirksomhed startede i 1937 helt uafhængigt af DKP, da ISH og Vest-bureauet flyttede fra København til Paris, og aktiviteterne koncentreredes omkring den spanske borgerkrig. En række personer blev under stor hemmelighed og med Richard Jensens bistand hyret til organisationen, der efter Gestapos oplysninger formåede at sabotere 16 tyske, 3 italienske og 2 japanske skibe. En af de mest kendte sabotager var den delvise ødelæggelse af 2 nybyggede spanske trawlere den 22.5 1938 på Frederikshavns Værft. Sabotagen blev i datidens presse udførligt omtalt, idet der i 1937-38 verserede en retssag om, hvorvidt skibene skulle udleveres til et fascistisk rederi eller til den spanske regering. Denne retssag var endnu ikke afgjort da attentatet fandt sted. Iflg. Nørgårds fremstilling anså Wollweber det imidlertid for sandsynligt, at skibene i sidste ende ville blive udleveret til Franco-rederiet, hvorfor han overlod matros Alberti Hansen at lede sabotagen mod skibene. Richard Jensen var for højt placeret til at man turde overlade ham det konkrete arbejde. Dynamitten blev af organisationens medlemmer stjålet i Kiruna. Alberti Hansen begik imidlertid en række fejltagelser, der gjorde det let for politiet at opklare attentatet, dog uden at Wollwebers organisation blev afsløret. Sabotagen blev således en højest tvivlsom succes, og den blev indledningen til den langsomme optrævning af organisationen.

Et af de mest interessante aspekter ved Frederikshavn-attentatet var den påfølgende udvikling i forholdet mellem Richard Jensen og DKP-ledelsen, idet DKP i dagene efter i skarpe vendinger fordømte attentatet, hvilket naturligvis var særdeles ubelejligt for Wollweber-organisationen såvel som for Richard Jensen. Nørgård vurderer det på den måde (Den usynlige krig, s. 88 f), at det er sandsynligt, at DKP havde en *anelse* om Wollweber-organisationens eksistens, men det er højest tænkeligt, at selve attentatet kom bag på ledelsen. Da attentatet var sket, vidste Aksel Larsen dog uden tvivl, hvem der stod bagved. Motivet til at fordømme attentatet i skarpe vendinger - jvf. Martin Nielsens ledere i Arbejderbladet og partiets opråb den 28/6 - var dels personligt fjendskab over for Richard Jensen dels frygt for at skade partiets enheds- og folkefrontspolitik, såfremt attentatet blev indirekte accepteret af DKP. I sin argumentation støtter Nørgård sig på Kaj Gejls beretning, hvilken rimeligvis er en meget vigtig kilde. Alt i alt virker Nørgårds argumentation her sikker og velbegrundet, omend et studium af Arbejderbladets reaktion lige efter attentatet formentlig ville nuancere opfattelsen af DKPs viden om attentatmændene på daværende tidspunkt. Mens Nørgård således på tilfredsstillende vis afdækker Richard Jensens relation til DKP specielt i forbindelse med

Frederikshavn-attentatet, ville en nærmere præcisering af hans forhold til Komintern være ønskeligt især i slutningen af 1930'erne, da Komintern blev svækket p.g.a. bureaukratisering og udrensninger. Dette ville også give lejlighed til at præcisere baggrunden for det paradox, der lå i, at Komintern på den ene side var sammensat af legale kommunistpartier med en fælles politisk opfattelse og på den anden side understøttede en illegal, militant antifascistisk aktivitet men uden at mediere de to opfattelser eller de personer, som i praksis repræsenterede opfattelserne.

Alt i alt kan Nørgårds bøger anvendes ud fra flere perspektiver. De kan anvendes som en kriminalhistorisk fremstilling over hidtil uløste gåder med særligt henblik på arbejderbevægelsens historie, og de kan anvendes til at belyse problematiske sider ved det danske retssystem. Hovedtemaet har dog været spørgsmålet om, hvordan den antifascistiske, militante kampform blev organiseret i Kominterns regi, og trods nogle sidespor og en stedvis problematisk kontekst-relatering er det lykkedes at fremdrage et meget omfattende og generelt veldokumenteret materiale.

Ole Borgå

»Krise i Danmark«

Strukturændringer og krisepolitik i 1930'erne, Vagn Dybdahl, Hans Chr. Johansen, Ole Hyldtoft og Erik Helmer Pedersen.
Berlinske Forlag, København 1975

Med »Krise i Danmark« imødekommes et stort og ikke mindst på baggrund af den nuværende krise aktualiseret behov. Danmark i 30'erne er et område, der er meget tyndt bearbejdet, og som ud fra den nuværende situation må påkalde sig interesse. I denne periode og i denne periodes fastlæggelse og omformning af den danske samfundsstruktur kan - hvad der vil blive uddybet nærmere - ses en række forudsætninger for senere problemer for den nationale kapital og dermed også for den nuværende krisens omfang og karakter. Endvidere blev det i denne periode arbejderpartiet - Socialdemokratiet som blev bærer af krisepolitikken. Her kan man pege på to ting. Dels generelt på, at Socialdemokratiet havde og i det hele taget har haft en væsentlig indflydelse på udviklingen i Danmark. Dels på, at en forståelse af Socialdemokratiets politik og handlinjer i 30'erne synes nødvendig for en forståelse af Socialdemokratiet - dets teoretisk/ideologiske udvikling og politik - efter 1945. Under det praktiske engagement, som partiet i 30'erne stod i, blev behovet for teoretisk nytænkning og for etablering af et arbejdsgrundlag i pagt med de ændrede forhold påtrængende. - Af disse grunde, og ud fra underoverskriften: »Strukturændringer og krisepolitik i 1930'erne«, griber man begærligt bogen.

Bogen fremlægger et omfattende materiale til belysning af de forskellige forskydninger og bevægelser i det danske samfund. Hovedsynspunktet på krisen er: »at i mangt og meget var krisen ikke det store indsnit i udviklingen« (p.9). - Mange forhold, der er blevet henført til krisen, ses således som tendenser, der var igang, før det økonomiske tilbageslag kom, og andre nye fænomener ses som elementer, der etableredes uden sammenhæng med krisen. - I det hele taget ses krisen som overvejende små krusninger i nogle allerede eksisterende udviklingsmønstre karakteriseret ved relativt stabile og roligt forløbende forandringer. Som en mere voldsom konjunkturbevægelse end den normalt forekommende. I sammenhæng hermed ses krisepolitikken ikke som særligt indgribende og de anvendte midler som beskedne.

Hvad angår det mere konkrete spørgsmål om, hvorfor den internationale krise opstod, og hvorfor den slog igennem, tages der hvs Hans Chr. Johansen udgangspunkt i situationen i USA og den nedgang, man her kunne spore sidst i 20'erne. Der fremhæves en overinvestering i forbindelse med produktionen af mange råvarer og landbrugsvarer, som medførte store prisfald. Endvidere fremhæves på det internationale niveau ændringer i penge- og kapitalmarkedets struktur, ændringer i løndannelsesproces og ændringer i teknologi. Yderligere karakteriseres det danske kriseforløb som relativ mildt i sammenligning med det internationale forløb. - Andre konklusioner og hovedresultater, som bogens forfattere når frem til, og som forekommer væsentlige, peger på:

1. At den industrielle sektor oplevede et relativ hurtigt opsving efter tilbageslaget i 1931 og 1932, og at der derefter skete en kraftig vækst i produktion og beskæftigelse.
2. At landbruget oplevede en betydelig længere og voldsommere stagnation, men at de direkte statslige tilskud til den betrængte sektor trods alt var beskedne.
3. At der skete en forskydning fra landbrug til industri.
4. At der nok i 30'erne blev grebet ind fra statens side, men at effekten af indgrebene mere måtte tilskrives en udvidelse af de offentlige budgetter end en underskuds-budgettering. En sådan forekom ikke i perioden.
5. At statsindgrebene medvirkede til at fastholde den eksisterende virksomhedsstruktur.

Bogen griber således fat i en række »myter« og forsøger at punktere disse. Spørgsmålet er nu, hvorvidt disse konklusioner holder, og mere væsentligt, hvorvidt der fremkommer en rimelig karakteristik af 1930'erne. En række mangler kan her fremhæves. Helt generelt betyder uddelingen af emnet på flere forfattere, at dele af krise- og krisepolitikproblematikken dækkes og behandles mere omfattende end andre. Således er der gjort en del ud af landbrugets organisationsforhold og politik i 30'erne, mens en tilsvarende beskæftigelse med arbejdsmarkedets parter savnes.

Men de væsentligste svagheder kan henføres til den benyttede traditionelle tilgang. Denne tilgang indebærer, at man ikke kan opstille en egentlig forklaring på krisen, og at man ikke forsøger sig med en vægtning af forklarende forhold eller med en indplacering af disse i henhold til en helhedsopfattelse af de fremhævede faktorer. Tilgangen betyder endvidere, at bogens konklusioner bliver stående hver for sig og ikke forbindes til den helhed og sammenhæng, som ved en teoretisk bearbejdning kunne udtrækkes af det omfattende materiale. Endelig at der langt hen sker en adskillelse af de to områderspekter »økonomi« og »politik«. Alt i alt betyder tilgangen mere en beskrivelse end en egentlig forklaring og analyse af Danmark i 30'erne.

Hvad angår de nævnte konklusioner og bogens karakteristik af 1930'erne synes der konkret at være tale om en undervurdering både af krisens omfang og af krisepolitikens effekter. Nok var problemerne fra kapitalens side set overskuelige og kriserensningen ikke voldsom. Og nok skabte krisen, der først og fremmest var en afsætningskrise for landbruget, betingelserne for en omfattende industrialiseringsproces. Men krisen og kriseindgrebenes art gav hele denne proces en bestemt karakter. Overfor landbruget virkede indgrebene til fordel for en bevarelse af dette i dets eksisterende form med forholdsvis små, selvstændige brug; og hvad angår den industrielle sektor kunne denne via den nationale afskærmning fungere med en lav udviklingsgrad, som fortrinsvis lavproduktiv småkapital. M.a.o. bidrog politikken til en retardering af kapitalstrukturens udvikling - en forhaling, hvis afvikling først satte endeligt ind sidst i 1950'erne under tryk fra verdensmarkedet. Socialdemokratiets krisepolitik etableret i et samarbejde med småborgerskab og Venstre skabte ikke betingelser for nogen stærk akkumulationsproces eller for en dynamisk og produktiv industrikapital. - Et »progressivt« element i den socialdemokratiske krisepolitik kan dog fremhæves og kan samtidig vise, hvor centralt det var, at netop Socialdemokratiet forvaltede og var bærer af krisepoli-

tikken. Det gælder den stramning af det fagretlige system, som fremkom i 30'erne, hvilket som nævnt kun behandles spinkelt i bogen. I 30'erne - og i øvrigt siden - var en kontrol med lønninger og arbejdskampe afgørende, hvis den statslige krisepolitik skulle fungere. At denne politik kunne føres igennem kan ikke forklares alene i arbejderklassens ringe styrke, men må ikke mindst ses som forklaret i, at det netop var Socialdemokratiet, der besad regeringsmagten. Socialdemokratiet havde i 1920'erne - og gjorde det igen i 30'erne - argumenteret for, at den politiske aktion eller det parlamentariske arbejde var det, der indeholdt de virkelige perspektiver for arbejderklassen og dermed også det, der måtte prioriteres højest i arbejderbevægelsen. En indstilling, som stemte overens med synspunkterne hos størsteparten af fagbevægelsen. Fagbevægelsen måtte i den økonomiske kamp ikke blokere regeringens politiske muligheder og måtte tilpasse sine krav til regeringens politik. Derfor kunne indgreb, der stækkede de militante fagforbund, og som begrænsede de faglige aktionsmuligheder, gennemføres. I det hele taget må Socialdemokratiets rolle og handlinger ses som væsentlige til en forklaring af, hvorfor de ustabile økonomiske forhold - af arbejderklassen oplevet ved først og fremmest stor arbejdsløshed og reallønsnedgang - ikke gav sig udslag i en politisk krise. Af denne grund og af de følgende forekommer den korte karakteristik, der i bogen gives af Socialdemokratiet, problematisk. Det danske Socialdemokrati etablerede ikke i 1920'erne, som fremhævet af Vagn Dybdahl, de teoretiske forudsætninger for 30'ernes praktiske engagement. Snarere var der tale om, at partiet stillet overfor de praktiske problemer og den store arbejdsløshed forlod 20'ernes noget højere prioriterede teori og teoretiske overvejelser. I stedet blev de kortsigtede politiske foranstaltninger og indgreb det afgørende. Man bevæger sig bort fra 20'ernes talen om at virke til fordel for en dynamisk fungerende kapitalisme og til fordel for en koncentrations- og rationaliseringsproces, hvorved muligheden for en socialisering skulle lettes. Hvad partiet derimod kunne hente i 1920'erne var visse erfaringer på det praktiske område med forsøg på en form for konjunkturregulering og forsøg på at begrænse arbejdsløsheden. - Heller ikke er det i 30'erne, at Socialdemokratiets overgang til folkeparti skal placeres. I forhold til 20'erne stod partiet derfor i 1930'erne i et teoretisk tomrum, og kun en række specifikke forhold synes at have muliggjort partiets fortsatte tag i arbejderklassen. Partiet havde allerede i 1923 lanceret sig som et parti, der ville varetage »det ærlige arbejdes interesser«; som et parti, der ville varetage de produktive elementers interesser overfor de uproduktive, overfor rentekapital og monopoler. Men der gør sig det gældende, at folkepartibegrebets teoretiske begrundelse ændredes i 30'erne. Nu blev partiet fortaler for en »vi må alle stå sammen«-ideologi.

Alt i alt kommer den traditionelle tilgang og den manglende teoretiske bearbejdning af det omfattende stof derfor til at stå som en hovedårsag til, at »Krise i Danmark« i så ringe udstrækning får taget hul på en egentlig forklaring af det historiske forløb. Kun en integrerende, totalitetsorienteret tilgang vil til syvende og sidst kunne forklare kapitalakkumulationens historiske forløb, dvs. afdække økonomiens politiske og politikkens/klassekampens økonomiske virkninger.

Ellen Bastholm Jensen.

Dansk arbejderbevægelse 1871-1939 ved Henry Karlsson. Historie og samfund/kilder og tal. Gyldendal 1975.

144 s. kr. 38,50.

Gennem næsten 25 år har Henry Karlssons »arbejderkår og arbejderbevægelse 1871-

1914« været den eneste kildesamling, der omfattede den danske arbejderbevægelse. De seneste års eksplosive udvikling på skolebogsmarkedet og den stigende interesse for arbejderbevægelsens historie har ændret dette forhold. Der er kommet en lang række kildehæfter omfattende eller med relation til - arbejderbevægelsens historie og blandt dem nu en *revideret og udvidet* udgave af »arbejderkår og arbejderbevægelse«, der har fået titlen »Dansk arbejderbevægelse 1871-1939.

Den kritik der hyppigst har været rettet mod den mængde af ofte dårligt gennemarbejdede kildehæfter, der spyes ud, er de alt for korte eller helt manglende indledningsafsnit, der i fremstillingsform skulle sætte kilderne ind i en historisk sammenhæng. Det er ikke mindst påkrævet i forbindelse med kilder om arbejderbevægelsens historie, hvor vi stadig savner en anvendelig samlet fremstilling. Henry Karlsson har åbenbart været opmærksom på dette forhold og har derfor til den nye udgave skrevet en 26 sider lang indledning, der kort skal opridse det historiske forløb.

Det siger sig selv, at beskrivelsen af næsten 70 års udvikling på så snæver plads er en vanskelig opgave, og der har da også indsejlet sig en række misvisende formuleringer og højst diskutabile påstande. For afsnittet som helhed gælder, at det behandler de økonomiske forhold overfladisk og i meget høj grad centrerer sig om personerne (mere end 60 forskellige personnavne på de små 25 sider). Denne personcentrering får de uheldigste følger. Karlsson nævner bl.a. Dreier, som talsmand for oprettelsen af et arbejderparti og fortsætter: »Dreier døde imidlertid pludselig i maj 1853, kun 26 år gammel, og hans virksomhed fik ingen følger. Der kom til at gå henved tyve år, før en arbejderbevægelse skabtes i Danmark« (s.9). Dreiers tidlige død (eller Pio's sene fødsel) har åbenbart bestemt arbejderbevægelsens start og ikke den rent faktiske materielle udvikling. Det er den samme opfattelse af udviklingen, der ligger i omtalen af førernes flugt: »Så udsattes arbejderbevægelsen i april 1877 pludselig for et lammende slag, Pio og Geleff flygtede til Amerika.....flugten medførte et voldsomt medlemsfratfald« (s.11). Selvfølgelig betød førernes afrejse, at en vis desillusion bredte sig i bevægelsen, men nedgangsperioden var jo startet allerede i 1876 p.g.a. den økonomiske krise, og ved Pios afrejse var partiet kraftigt decimeret.

Karlssons personlige opfattelse slår ofte meget direkte igennem således i beskrivelsen af oprettelsen af De samvirkende Fagforbund, hvor det hedder: »Dette er den indtil datå største begivenhed i dansk arbejderbevægelsens historie« (s.13), og i omtalen af Storlockouten: »og nu i 1899 brød så den store kamp ud, kampen mellem de to hovedorganisationer, arbejdernes og arbejdsgivernes, der, da den var på sit højeste, omfattede ca. 40.000 mand, og som fulgtes med interesse, ja med beundring i udlandet, fordi den forløb i en helt uventet ro og orden« (s.16) - forfatterens applaus til den civiliserede klassekamp.

Det vil føre for vidt at fremdrage alle lignende eksempler, så derfor skal blot nævnes et par andre »uklarheder«. Det nævnes, at det i 1890'erne lykkedes Lyngsø »at få samlet så godt som alle landets arbejdsmænd i Dansk Arbejdsmandsforbund« (s.16). Arbejdsmandsforbundet havde 14.000 medlemmer eller en organisationsprocent på omkr. 20, så det er lovlige flod formuleret. Uklar bliver det også, når den danske arbejderbevægelse behandles ret isoleret. Ganske vist nævnes Internationalerne, og at partiet gik »ind under det i 1889 oprettede 2. Internationale, der efter afbrydelser under de to verdenskrige stadig eksisterer, og som det danske Socialdemokrati stadig er tilsluttet« (s.34). En fuldstændig uforståelig fremstilling, når der intet nævnes om bruddet i den internationale arbejderbevægelse under 1. Verdenskrig.

Selve kildeudvalget, der omfatter 35 tekster eller tekstsammenstillinger, er tydeligvis blevet til ud fra en ide om, at kilderne skulle være kronologisk jævnt fordelt og - bortset fra forsvars- og udenrigspolitik - omfatte snart sagt alle emner. Centrale kilder som partiprogrammerne fra 1876, 1888 og 1913 er med og kilderne omkring Septemberforliget mangler heller ikke, men en række andre spørgsmål repræsenteres ved kilder, der

gør det vanskeligt at bringe det ind i en sammenhæng, fordi emnet behandles på et mere eller mindre tilfældigt tidspunkt. Som eks. kan nævnes forholdet parti-fagbevægelse, der kun behandles gennem uddrag af en artikel af Johs. Kjærbo fra 1934 (tekst 34) og Socialdemokratiets omstilling fra klasseparti til folkeparti, der illustreres med uddrag fra en valgpejce af Hedtoft fra 1939 (tekst35), hvor det havde været mere på sin plads at bringe »Danmark for folket-manifestet« fra 1934. De mange delemler og deraf følgende færre kilder for hvert emne, er i høj grad med til at begrænse hæftets pædagogiske muligheder.

Noter til kilderne er ret kortfattede, men dog mere oplysende end sædvanligt. Udover noterne er der ikke mindre end 6 sider med biografiske oplysninger på 55 personer. Litteraturlisten er fyldig, men ret tilfældig bl.a. mangler værker som Ib Nørlund: Det knager i samfundets fuger og bånd, Lise Togeby: Var de så røde?, Kampens Gang-LO 1898-1973 og Uffe Østergaard (udg.): Den materialistiske historieopfattelse i Danmark for 1945. Sidst i hæftet findes »ideer til analyse«, det drejer sig altovcrvejende om meget enkle tekstundersøgelser.

Niels Senius Clausen

Gerd Callesen:

En verden at vinde. Arbejderbevægelsens start i Sønderjylland 1872-78. Forlaget Melbyhus, Skærbæk 1974. 47 s.

samme: Die Arbeiterbewegung in Nordschleswig 1872-1878. Hauptzüge ihrer Entwicklung. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, 100, 1975, s. 193-216.

Gerd Callesen, der er ophavsmand til en længere række vigtige publikationer vedr. den nordslesvigske arbejderbevægelse, har i sine to seneste arbejder forsøgt at kortlægge bevægelsens udvikling i pionerårene i 1870'erne, inden socialistloven i 1878 næsten lammede aktiviteten i Nordslesvig. Det er lykkedes GC at give en væsentlig mere detaljeret analyse af udviklingen end hidtil set, og hans arbejder fører derfor for det nordslesvigske områdes vedkommende længere end Heinz Volkmar Regling: Die Anfänge des Sozialismus in Schleswig-Holstein, 1965, der imidlertid fortsat er af stor værdi, når det gælder den brede slesvig-holstenske sammenhæng. Den danske og den tyske version af GC's arbejde er ret forskellige, og den tyske må absolut foretrakkes til videnskabelig brug, ikke alene fordi den er forsynet med kildehenvisninger og noter, men også fordi den er mere argumenterende i formen.

Den væsentligste del af de nye oplysninger, der fremlægges i arbejderne stammer fra landsdelens presse og korrespondancer til Socialisten og Social-Demokraten i København. Forfatteren gør opmærksom på, at der formentlig vil kunne findes yderligere arkivstof om emnet, og det har han ret i. Hovedtrækkene i arbejdet ville dog ikke anfægtes deraf, men nok en del detaljer. Den geografiske afgrænsning af emnet til området nord for Skelbækken er derimod problematisk, hvad GC også gør opmærksom på. I Flensborg fandtes nemlig Slesvigs betydeligste arbejderbevægelse, og byen var centrum for agitationen nordpå. Desuden hørte Flensborg til samme rigsdags valgkreds som Åbenrå, og endelig var den nationale problematik på denne tid den samme i Flensborg og i de fire nordslesvigske købstæder. Ved sin accept af 1920-grænsen som grænse for sit emne kommer GC også til at tage 58 socialdemokratiske stemmer 1877 i Kruså (tysk udg. s. 211) til indtægt for Nordslesvig selv om de sandsyn-

ligvis er afgivet af arbejdere ved Kobbermøllen, der ligger syd for den nuværende grænse. Det flensborgske materiale kunne nok sine steder have uddybet og suppleret forskellige ting, som GC ikke har kunnet komme længere med. Men det vil føre for vidt at gå ind på de mange detaljer i arbejderne; i stedet skal nogle principielle spørgsmål kommenteres i det følgende.

Forfatteren går ikke meget ind på spørgsmålet om de økonomiske og sociale forudsætninger for fremvæksten af en arbejderbevægelse i Nordslesvig, og det skyldes manglen på tilfredsstillende undersøgelser af disse emner. Siden GC's arbejder afsluttedes, er der imidlertid udkommet en ny Haderslev bys Historie af Henrik Fangel. For tiden før 1870 findes heri et vigtigt materiale om erhvervsliv, befolkningsudvikling og ikke mindst om de stærke sociale spændinger i den kun tilsyneladende så idylliske provinsby. Før socialismens fremkomst havde uroen i underklassen f.eks. givet sig udslag i en religiøs vækkelsesbevægelse i 1850'erne under ledelse af lærer Mogens Abraham Sommer, der senere en tid var medlem af Internationale i København. Således som de sociale forhold i Fangels bog dokumenteres, forekommer det klart, at der også i Haderslev kunne være grobund for lassalleanernes agitation. Socialismens udbredelse i 1870'erne koncentrerede sig stærkt i de fire købstæder; men nogen væsentlig faktor i landsdelen kunne den ikke blive uden at få fodfæste på landet, for landbruget var den altdominerende faktor i landsdelens økonomiske liv, og her lå også det befolkningsmæssige tyngdepunkt. Men i 1870'erne gjordes der kun spredte forsøg på at agitere på landet, og de sociale forhold her var langt fra så dårlige som lidt længere sydpå, hvor godsdriften var udbredt.

GC beskæftiger sig udførligt med, hvorledes bevægelsen mere konkret blev fremkaldt 1872-73 i Nordslesvig, hvor partiets omrejsende agitatorer vakte stor opmærksomhed ved afholdelse af offentlige møder, »folkeforsamlinger«, hvor talerne gerne indlod sig i heftige diskussioner med de tilstedeværende. Det var en helt ny agitationsform, og i de ofte stærkt besøgte møder deltog derfor også folk fra alle samfundslag. Men hvem meldte sig ind i partiet? I den forbindelse må det nationale spørgsmåls betydning for bevægelsens udbredelse nærmere omtales. For lederne af landsdelens dansksindede flertal var det dominerende politiske spørgsmål kravet om iværksættelse af en folkeafstemning om landsdelens statslige tilhørsforhold i overensstemmelse med Prag-fredens §5. Rigsdagsvalgene betragtedes følgelig som en national mønstring, der skulle sætte styrke bag dette krav. Opgaven for lassalleanerne var nu, at få Nordslesvigs arbejdere til at prioritere deres klasseinteresser højere end de nationale, og GC lægger stor vægt på at betone, at både indfødte, dansksindede arbejdere og indvandrede tyske sluttede sig til bevægelsen. Han slutter især ud fra eksisterende navnelister, at »en meget stor procentdel« var indfødte nordslesvigere (dsk. udg. s. 42). Imidlertid kendes kun medlemslister fra Sønderborg 1873 og læseforeningen i Haderslev 1876; men heri er kun anført medlemmernes navne, ikke deres fødested. Derfor er det næppe metodisk forsvarligt at bruge listerne som argument for noget omhelst. I 1870'erne kunne man godt, ligesom nu, hedde Hansen og være født langt sydpå, og man kunne også have et tilsyneladende fremmedartet navn og alligevel være »indfødt«. Desuden kan fødestedet ikke være alt for afgørende i denne forbindelse, for mange indfødte nordslesvigere stiftede netop bekendtskab med socialismen under deres rejser på valsen. Men GC behøver heller ikke at foretage så mange krumspring for at bevise, at også dansksindede arbejdere kunne blive socialister. Det var klart erkendt i samtiden, således som det også fremgår af GC's fremstilling. Men en mere præcis bestemmelse af forholdet kan man ikke komme til i denne periode. Derimod er der ingen tvivl om, at lederne i høj grad fandtes blandt tilflytterne, det gjaldt også i Flensborg. Om dette forhold i særlig grad var nationalt betinget, er vel ikke givet. Det må snarere betegnes som noget naturligt ved udbredelsen af nye tanker.

Det sikreste, man kan sige om det nationale spørgsmåls betydning, er, at det satte sit

præg på den agitation, socialdemokraterne førte i Nordslesvig. Man mente altså, at det var en ting, man måtte tage hensyn til for at befordre bevægelsens udbredelse. Det viste sig første gang ved suppleringsvalget 1872 i Åbenrå-Flensborg kredsen (2.kreds). Her appellerede de slesvig-holstenske socialister til det danske socialdemokrati om at øve indflydelse på vælgerne, og men henviste til, at kandidaten Hasenclever holdt på nordslesvigernes selvbestemmelsesret. Dette valgprogram, der ganske vist ikke indeholdt et ord om selvbestemmelsesretten.

GC skelner tilsyneladende ikke mellem de to indbyrdes modstridende sider, denne sag havde. Dels protesterede socialisterne mod den nationale undertrykkelse, der allerede dengang var i fuld gang, dels fremhævede, at de gik ind for en realisering af selvbestemmelsesretten. Socialismen ville afskaffe al national undertrykkelse; men skulle realiseringen af en folkeafstemning også være en selvfølgelig ting for dem? For det danske socialdemokrati i 1870'erne var det et ligegyldigt spørgsmål, nationalstaten var en borgerlig opfindelse, og arbejderne skulle finde sammen efter et classesynspunkt. Her er tankegangen helt konsekvent. De tyske partifæller måtte med deres tale om §5 indvikle sig i selvmodsigelser, når de både hævdede, at klasseforholdet, ikke statslithørsforholdet, var det primære, og samtidig fremhævede, at de gik ind for §5. Desuden tilføjede de voldsomme angreb på den danske bevægelses ledere, og det måtte mindske den agitoriske effekt af bekendelsen til selvbestemmelsesretten. Brugen af §5 virker derfor ikke som en helt gennemtænkt strategi, og §5 var kun et af flere temaer i agitationen. Om effekten af denne specielle agitation lader der sig derfor vanskeligt drage slutninger.

Dette problem må fremhæves, fordi GC drager en afgørende konklusion. Han mener, at når lassalleanerne gik ind for selvbestemmelsesretten, »så viser det en afgørende forskel mellem den borgerlig-demokratiske bevægelse og arbejderbevægelsen« (dsk. udg. s. 11). Men selvbestemmelsesrettens princip er ligesom tanken om nationalstatens i sin oprindelse en borgerlig idé, og også borgerlige, omend politisk lidet indflydelsesrige kredse i Tyskland, støttede også i 1870'erne de danske nordslesvigere. GC's slutning skyldes måske en for nuanceret opfattelse af, hvad tidens borgerlige stod for. Hans ikke urimelige opfattelse af lassalleanerne burde derfor have støttet sig til en bredere argumentation.

GC nævner ikke muligheden af, at de tyske socialdemokraters holdning også kunne have haft en taktisk baggrund. Partiet havde brug for forbundsfæller i rigsdagen, og dette fremgår også af et brev, som GC ikke nævner, der offentliggjordes 10. jan. 1874 i Flensborg Avis af kredsens socialdemokratiske kandidat Brückmann: »Ville det danske parti ikke handle politisk klogere ved at vælge en socialdemokrat, da der i den tyske rigsdag udkræves 15 underskrifter, for at et andragende kan indbringes, og da inddelingen af valgdistrikter er således, at der kun kan vælges én dansk kandidat, og socialdemokraterne også ville folkets selvbestemmelsesret?« (Socialdemokraterne havde 9 mandater i rigsdagen efter valget.) Dette afvistes helt fra dansk side; men socialdemokraternes sociale kritik - ikke deres endemål - kunne man godt følge allerede fra 1872. Det fremhæves ikke klart hos GC. Den danske bevægelses modargument var, at man godt kunne forstå, at man blev socialist, når man levede i det militaristiske Preussen, i Danmark var alt bedre. Det var den noget naive opfattelse, hvormed man skubbede problemet fra sig. Man håbede, det kun var et indretysk anliggende.

Men når man vil analysere det klima, som den socialdemokratiske bevægelse måtte virke i i Nordslesvig, må de dansksindedes reaktioner nok analyseres mere nuanceret, end GC gør. Konklusionen på hans overvejelser er, at både de danske og de tyske stod for den samme borgerlige reaktion. Denne karakteristik er ikke udtømmende, for den danske nationale bevægelse måtte som en videreudvikling af sin nationale oppositionsstilling og den preussiske undertrykkelsespolitik ofte reagere på en måde, der i rigstysk sammenhæng måtte betegnes som uborgerlig og statsfjendtlig, f.eks. da H.A. Krüger

stemte imod socialistloven. Den borgerlige danske bevægelses oppositionelle karakter er formentlig en af årsagerne til, at man ikke i Nordslesvig engagerede sig i en planmæssig bekæmpelse af socialdemokratiet, selv om dets virksomhed ville virke nationalt passiverende på underklassen. Hertil kom så naturligtvis, at det, der skete i de små købstæder, ikke kunne få nogle afgørende nationalpolitiske konsekvenser for Nordslesvig som helhed. GC fremhæver ganske vist stærkt den danske presses, særlig Dannevirkes fjendtlige holdning til bevægelsen; men om den er typisk for den almindelige danske befolknings reaktioner er måske problematisk. I hvert fald gik den danske befolkning ikke ind i en særlig aktiv bekæmpelse af bevægelsen, så vidt det kan konstateres af referaterne af de socialdemokratiske folkeforsamlinger. Derimod var det normalt repræsentanter for det tyske borgerskab, der på møder forsøgte at gendrive agitatorerne. Kun én gang, så vidt det kan fastslås, optrådte en dansker, redaktør Pingel i Sønderborg på et møde 1874, hvor taleren havde angrebet H.A. Krüger voldsomt. Et vidnesbyrd fra en lokal socialdemokrat bekræfter dette indtryk. De flensborgske socialdemokraters leder M.R. Schulz ledede et møde i Åbenrå 13. maj 1872, hvor det kom til tumulter. Han skrev en beretning herom til Neuer Social-Demokrat og slutter med den tilføjelse: »dass dieser Lärm von den sogenannten Grossdeutschen provociert worden ist, die dänische Partei hingegen eher für als gegen uns Partei nimmt«.

Om de nordslesvigske borgerliges reaktioner på den socialistiske agitation må det derfor være forsvarligt at sige, at de danske synes at have forholdt sig temmelig passive i modsætning til de tyske. Det er der ikke noget mærkeligt i, i betragtning af at de tyske hovedsagelig lededes af de preussiske embedsmænd. Meget af den socialdemokratiske kritik af den preussiske stats skattepolitik, militærvæsen o. lign. fandt genklang også hos de danske, en holdning, der bl.a. var en videre konsekvens af den nationalt betingede oppositionsstilling.

Noget valgsamarbejde mellem socialdemokraterne og den danske bevægelse kom det ikke til i 1870'erne. GC mener imidlertid, at den socialdemokratiske parole ved omvalget i 2. kreds 1874 var, at socialdemokraterne skulle stemme på Krüger og konstaterer uden nærmere forklaring, at der kun blev afgivet 93 stemmer på Krüger ved omvalget. (tysk udg. s. 207) GC er nok ikke nået helt tilbunds i disse forhold. Neuer Social-Demokrat havde før omvalgene indeholdt en generel opfordring til at stemme på oppositionskandidater ved omvalgene, der forelå ikke en speciel anbefaling af Krüger. Men de danske deltog ikke i omvalget i 2. kreds, for Krüger var allerede som sædvanlig valgt i første valgogang i Haderslev-Sønderborg kredsen. Når han samtidig var opstillet i 2. og 4. kreds var det for at samle alle de danske stemmer om én kandidat, og når det var sket, pålagde han sine vælgere ikke at stemme ved omvalget. Men selv hvis alle 93 stemmer på Krüger ved omvalget kom fra socialdemokrater, må det sammenholdes med, at socialdemokraternes kandidat i første valgogang havde fået 1216 stemmer i kredsen.

GC beskæftiger sig også med spørgsmålet om, hvorfor den socialdemokratiske bevægelse ikke formåede at overleve i Nordslesvig under socialistloven 1878-90, mens den gjorde det i Flensborg. Hovedårsagen er nok, som GC mener, udvandringen og den økonomiske tilbagegang. Men i denne forbindelse bør man nok også fremhæve, at arejderbevægelsen i Nordslesvig allerede var stærkt svækket, før loven vedtoges, og faktisk allerede tvunget ud i illegaliteten. Også sydpå var bevægelsen i defensiven over for det voldsomme pres fra myndighedernes side, og derfor var der i de sidste år før socialistlovens vedtagelse ikke overskud til at fortsætte agitationen med den energi, der var udfoldet 1872-74. Allerede i marts 1876 meddelte Hamburg-Altonaer Volksblatt, at agitationen i Slesvig måtte træde i baggrunden, og før valget i 1878, der var udskrevet for at få socialistloven vedtaget, koncentrerede partiet sig om 29 nærmere bestemte kredse, hvoraf ingen var nordligere end Altona og Ottensen. At det varede en halv snes år efter socialistlovens ophævelse, før den politiske bevægelse fik fast fodfæste i Nords-

lesvig, mener GC skyldes de økonomiske forhold og en skærpet nationalitetskamp. Men en mulighed, som bør efterprøves nærmere, er vel også, om man særlig målbevidst satsede på Nordslesvig i agitationen i 1890'erne, for efter 1900, da bevægelsen fik stærk fremgang, var den nationale kamp ikke mindre stærk. Den nordslesvigske arbejderbevægelse kunne næppe vokse sig stærk uden støtte og kontakt med bevægelsen sydpå, så meget mere som det danske socialdemokrati tilsyneladende kun i 1870'erne interesserede sig for at bidrage til agitationen. Gennembruddet for bevægelsen kom først efter 1920. GC mener dog, at den første socialdemokratiske parlamentariker i Nordslesvig blev valgt 1919 i Haderslevkredsen, da Anna Mosegaard valgtes til den preussiske forfatningsgivende forsamling (dsk. udg. s. 26). Men hun blev valgt i storkredsen Slesvig-Holsten-Lauenborg-Lübeck, og det var hendes placering som nr. 3 på kandidatlisten, der var udslagsgivende for hendes valg.

Ovenstående betragtninger er ment som en supplerung og uddybning af nogle hovedpunkter i forfatterens to arbejder. Det vil ikke være rimeligt at bebrejde ham, at han ikke har gennemstøvet hver arkivpakke og dagblad, eller belyst alle emnets facetter tilbunds. Vigtig er at hans dokumentation af det danske socialdemokratis engagement i sagen i 1870'erne, der er et bidrag til belysning af partiets ideologi. Meget forskning står endnu tilbage, når det gælder det sønderjyske socialdemokratis tidlige historie; men det er værdifuldt, at CG har viljen til at publicere sine resultater og formulere frugtbare, debatskabende teorier om udviklingen.

Dorrit Andersen

Niels Finn Christiansen:

Fra kapitalismens gennembrud til 1. verdenskrig - Socialismens historie 1 - , Carit Andersens/Finn Suenson forlag, København 1976, 199 s. kr. 46.00

I en ny serie »Historie og Klassekamp« udkommer denne »Socialismens historie« i 4 bind. Bind 2 skal dække perioden 1914-1941, bind 3 1941-1970 og 4. bind skal indeholde kildemateriale - formentlig de allervigtigste dokumenter, programmer, erklæringer osv. - og register. Der kunne være en mulighed for at lade et 5. bind behandle den amerikanske arbejderbevægelse selvom dens forbindelse med socialismen er svag. Det er meningen, at 3. bind skal koncentrere sig mere om den socialistiske bevægelse i verdensmålestok og også drage udviklingslinjerne tilbage til arbejderbevægelsens og socialismens begyndelse i f.eks. de asiatiske lande. Men de to første bind skal i alt væsentligt behandle historien europacentreret og det er også berettiget da socialismen som industriarbejderklassens teori i hovedsagen er et europæisk fænomen, der først i mellemkrigstiden ganske langsomt begynder at få fodfæste i den »tredie verden«, mens den i samme periode næsten forsvinder fra sin i forvejen svage position i USA. Det er et meget positivt initiativ de to forlag har påtaget sig i fællesskab og man må håbe, at det kan gennemføres.

Niels Finn Christiansen har på ca. 180 tekstsider og 10 sider litteraturhenvisninger med korte kommentarer løst sin del af opgaven fremragende. Der er et par enkelte småfejl, men de er ikke særlig betydningsfulde. Bogen er desuden skrevet i et letforståeligt sprog og i behageligt korte kapitler (som regel under 10 sider). Man kan uden videre gå til teksten. Det er virkelig lykkedes at trække hovedlinjerne i den tidlige arbejderbevægelses udvikling op.

Forfatterne har i et fælles forord understreget, at denne fremstilling i hovedsagen må blive en sammenfatning og bearbejdning af den eksisterende videnskabelige litteratur og kun i mindre omfang er baseret på en selvstændig forskningsindsats. Desuden understreges at fremstillingen p.g.a. pladsmangel er koncentreret om arbejderbevægelsens politiske historie, som det ligeledes skrives, at forfatterne har deres teoretiske udgangspunkt i den historiske materialisme, uden at de dog derfor nødvendigvis er enige i alle vurderinger.

Det er rimeligt at sige, at der i dette bind alligevel er tale om mere end en ren og skær bearbejdning af den videnskabelige litteratur, og at den almene økonomiske udvikling er inddraget i fremstillingen af teoriens udvikling uden dog at konstruere en mekanisk sammenhæng mellem de to. Socialismens udvikling er afledt af den almene udvikling, man har aldrig indtryk af socialismens og arbejderbevægelsens udvikling som proces; begge indgår til forskellige tider i forskellige former for »samliv« med det omgivende samfund, og forlader dette »samliv« igen med nye erfaringer og nye forestillinger om vejen til målet.

Efter to korte indledningskapitler om kapitalismens gennembrud og det borgerlige samfund fremstilles i de næste hovedafsnit den engelske arbejderbevægelse indtil 1840'erne, den franske socialisme indtil 1848 og Marx' og Engels' rolle i og selve den revolutionære bevægelse i 1848. Efter den revolutionære bevægelses nederlag indtrådte der en pause i arbejderbevægelsens udvikling, som Marx/Engels hævdede og derfor koncentrerede sig om udarbejdelsen af den videnskabelige socialisme. Det var først med I. Internationales oprettelse i 1864, at der igen var en mulighed for at genoprette enheden af teori og praksis. Det handler 5. hovedafsnit om, mens der i det 6. undersøges de nationale organisationers opbygning i tiden mellem I og II. Internationale. Dennes og dens medlemsorganisationers udvikling behandles i det sidste hovedkapitel. Man kan rent faktisk lære meget af denne fremstilling og også få et godt indblik i udviklingen inklusive de fællestræk, der var i den kapitalistiske udvikling, som gælder for alle lande og i de særegenheder, der findes p.g.a. nationale særudviklinger.

Det sidste findes især i den engelske arbejderbevægelse, hvor traditionen åbenbart er meget stærk. Til trods for de differentieringer og modsætninger, der findes i arbejderklassen, så udvikledes hurtigt et bestemt mønster for den engelske arbejderklassens optræden: en radikal demokratisk reformisme uden nogen form for socialistisk teori, men dog med et vist antikapitalistisk islæt. Som kampform dominerede ofte meget militante og opfindsomme aktioner, der fremmede udviklingen af en meget udpræget arbejderbevidsthed i modsætning til overklasserne. Manglen på en socialistisk teori, dvs. forestillingen om arbejderklassens selvstændige politiske optræden med overtagelsen af magten i samfundet som mål, førte til at arbejderne faglige organisationer lod sig politisk lede af det liberale parti. Dette fremmedes af en fornyet differentiering i arbejderklassen i et slags arbejderaristokrati, der blev bærere af classesamarbejdspolitikken i arbejderbevægelsen, og af den store masse af især industriarbejdere, som var ledende i de militante økonomiske kampe uden politisk perspektiv. Det er disse tendenser, der den dag i dag er de dominerende i den engelske arbejderbevægelse. Det er en af bogens styrker, at den til trods for den nødvendige koncentration om hovedlinjerne, kan give et så nuanceret billede.

Det lykkes som regel også iøvrigt at fremhæve dialektikken i udviklingen, at påvise de mulige tendenser og klargøre hvorfor den ene tendens bliver dominerende overfor andre (små s. f.eks. s. 180 om imperialismens betydning for arbejderklassen eller s. 185 fremstillingen af internationalismens tilsyneladende styrke og faktiske indhold).

Det forekommer imidlertid, at denne evne til at analysere de forskellige tendenser svigter noget to steder. Det ene er diskussionen af forholdet mellem den eksisterende arbejderbevægelse - især den faglige - og de nye arbejdergrupper i storindustrien. Disse var i overvejende grad nyproletariserede elementer uden en faglig uddannelse og som

sådanne totalt udskiftelige. Det forøgede presset på dem og i flere tilfælde reagerede de med spontane og ret militante kampe imod deres elendige kår. Disse kampe var dog - så vidt det kan overskues - i overvejende grad økonomiske. Nogle af disse kampe førte over en periode videre f.eks. i England. Men der støttedes kampene også af de små marxistiske grupper, der for første gang fik en basis i arbejderklassen, og til dels af den etablerede fagbevægelse uden hvilken disse kampe ville være brudt sammen. Men samtidig var der også en modsætning mellem de faglærtes og de ufaglærtes mål i disse kampe. Problemet her er først og fremmest, at den bestående arbejderbevægelse med en længere erfaring ikke uden videre kunne integrere de nye arbejderlag, som ikke lod sig organisere, formentlig fordi de ikke havde gjort de erfaringer, der er nødvendige for at indse nødvendigheden af en fælles organiseret kamp. Også de ufaglærte måtte gennemgå en udvikling fra »klasse i sig selv« til »klasse for sig selv«. Til trods for at der var andre modsætningsforhold mellem faglært og ufaglært arbejdskraft, har dette - de ufaglærtes manglende erfaring - formentlig været det afgørende. Deres evt. radikalisme må ikke forveksles med politisk indsigt. Dette problem er ikke diskuteret tilstrækkeligt i denne sammenhæng.

Det andet problem er spørgsmålet om marxismens stilling i arbejderbevægelsen og dens udvikling i sidste tredjedel af forrige århundrede. Forholdet beskrives korrekt (s. 143), som en manglende forbindelse mellem en formodet revolutionær teori og klassens daglige erfaring. Teori og praksis forblev to isolerede størrelser. Den manglende forbindelse mellem teori og praksis måtte medføre fejludviklinger for teorien såvel som for praksis. Det beskrives ligeledes korrekt for teoriens udvikling (s. 145-47). De anførte fejludviklinger fandtes og blev dominerende i det »marxistiske centrum«, og fik også en betydning for den politiske og faglige arbejderbevægelses praksis - immobiliteten, den passive afventen af kapitalismens sammenbrud. Problemet er imidlertid, at perioden fra ca. 1871 (nemlig efter Pariser-kommunens fald, hvor borgerskabets brutale mordterror for første gang blev udøvet mod arbejderklassen) til ca. 1900 er en ikke-revolutionær periode. Der kunne således næppe være en dybtgående overensstemmelse mellem den revolutionære teori (marxismen) og arbejderklassens daglige erfaring. Lenin tilskriver arbejderbevægelsen i denne periode den opgave at forberede arbejderklassen på revolutionen bl.a. ved opbygningen af masseorganisationer (faglig, kooperativ og politisk) og en arbejderpresse. Dette lykkedes stort set for de europæiske arbejderpartier. Først med imperialismens gennembrud omkring århundredskiftet stillede der sig nye aktuelle revolutionære opgaver for bevægelsen og der var igen mulighed for en enhed af teori og praksis. Men denne kunne kun realiseres i ansatser, idet de marxister, der formåede at analysere den nye situation, kun fik en yderst beskedne indflydelse på arbejderbevægelsens praksis. Alligevel er den marxistiske diskussion i de sidste 15-20 år før 1. verdenskrigs udbrud den frugtbarste i udviklingen af den marxistiske teori og videnskab. De diskussioner der førtes dengang blev prægende også for mellemkrigstidens, for såvidt denne fik betydning. Siden dengang kan man egentlig kun konstatere et forfald, en nedgang. Selvom marxortodoksens fejludviklinger, f.eks. dens tendens til dogmatisme, er rigtig analyseret og selvom disse forholds betydning relativiseres korrekt, forekommer det som om dette punkt ikke er færdig diskuteret. Dobbeltigheden i udviklingen bliver ikke tydelig her.

De her anførte indvendinger mod afsnit i bogen skal ikke overdimensioneres. Det drejer sig her om problemer, der ikke er endeligt afklarede, og den anførte kritik skal bestemt heller ikke opfattes som en endelig løsning, men som et bidrag i diskussionen. Bogen er på langt de fleste punkter et meget væsentligt bidrag til forståelsen af arbejderbevægelsens og socialismens udvikling. I Danmark er det langt det bedste der er skrevet og også i udlandet ville den ikke stå sig dårligt.

Gerd Callesen